

SOCIJALNO OSIGURANJE U KONTEKSTU GRUPE
KRIVIČNIH DELA PROTIV PRAVA PO OSNOVU RADA

Apstrakt

Autori nastoje da prikažu i analiziraju pojam socijalnog osiguranja u okviru grupe krivičnih dela protiv prava po osnovu rada i pojedinih inkriminacija koje su sadržane u predmetnoj grupi. U tom smislu su, kada je reč o pozitivnom krivičnom zakonodavstvu Republike Srbije, posebno razmotrena krivična dela iz člana 163. KZ (Povreda prava po osnovu rada i prava iz socijalnog osiguranja) i člana 168. KZ (Zloupotreba prava iz socijalnog osiguranja). Polazeći od činjenice da brojni empirijski pokazatelji ukazuju na to da se u okviru radnog okruženja viktimizacijski procesi dešavaju znatno češće nego što to proističe iz zvaničnih statistika, autori su razmotrili i kriminalno-politički aspekt predmetnih inkriminacija, kako bi se na valjan način utvrdilo njihovo mesto i cilj u okviru kazneno-pravnog sistema. Naknada štete proistekle iz povreda prava po osnovu rada po prirodi stvari mogu biti presuđena zajedno sa krivičnom stvari.

Ključne reči: rad, prava po osnovu rada, socijalno osiguranje, krivičnopravna zaštita radnika, naknada štete.

Uvod

Inkriminisanje povreda radnih odnosa je opravdana težnja svakog zakonodavca da pruži zaštitu radu kao društveno-ekonomskoj kategoriji koja je od vitalnog značaja za funkcionisanje svake države i koja je bez sumnje deo sistema osnovnih društvenih vrednosti koje čine i osnov, ali i granice krivičnopravne prinude.¹⁾ Normativnoj harmonizaciji radnog prava u značajnoj meri su doprinele i aktivnosti međunarodnih organizacija i tela, među kojima se po logici stvari izdvaja Međunarodna organizacija rada – MOR. Međutim,

* Zoran Pavlović, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu, e-mail: zoran.pav@hotmail.com, ORCID 0000-0002-9625-1298.

** Aleksandar Stevanović, Project - Global Freedom of Expression (Columbia University) – istraživač, e-mail: aleksandar.stevanovic993@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-3637-5846>.

1) Aleksandar Stevanović, „Krivično delo povrede prava po osnovu rada i prava iz socijalnog osiguranja: Problemi u praksi i potreba za noveliranjem,“ *CRI-MEN*, vol. 12, br. 2, 2021, 167.

kvalitet radnih odnosa u osnovi zavisi od spremnosti, pa čak i zainteresovanosti političkih aktera da omoguće delotvornu primenu radnih, socijalnih, poreskih, privrednih i drugih pravnih propisa koji neposredno ili posredno regulišu radne odnose. Važnu komponentu u tom zaštitnom mehanizmu nesumnjivo pruža i krivično zakonodavstvo koje se po pravilu javlja kao *ultima ratio* korektiv.²⁾

Bez obzira na prihvaćene političko-ekonomske principe, država je zainteresovana (ili bi to trebalo da bude) da u poslednjoj instanci prinude, krivičnopravnim mehanizmom zaštititi radni odnos i prava koja iz njega proističu. To naročito važi za države u kojima je prisutno sistemsko kršenje prava radnika koje se praktično može poistovetiti sa urušavanjem principa vladavine prava, kao i sa ugrožavanjem osnovnih socijalnih i ekonomskih ljudskih prava.³⁾ Sadržinski aspekt sistema zaštite radnih prava u okviru kaznenog, a naročito krivičnog zakonodavstva na određeni način ukazuje i na osnovna poimanja jedne normativne zajednice o tome šta ona u pojmovnom smislu predstavljaju, odnosno koje su osnovne karakteristike i vrednosti koje zavređuju kaznenu reakciju i na koji način se ona može učiniti delotvornom.

Pojam socijalnog osiguranja

Za potrebe predmetne analize, na ovom mestu ćemo u kratkim crtama razmotriti pojam socijalnog osiguranja kao pravnu kategoriju u okviru pozitivnog prava Republike Srbije, s obzirom da bi detaljnije teorijsko razmatranje pojma zahtevalo multidisciplinarni i interdisciplinarni pristup koju bi svakako uslovio višestruko prevazilaženje očekivanog obima ovog rada.

S obzirom na kvalitet, obim i značaj predmetnog pojma, ispravnije je govoriti o sistemu socijalnog osiguranja, koji se sa jedne strane sastoji iz prava, a sa druge strane iz obaveza, u zavisnosti od tačke posmatranja. Sistem socijalnog osiguranja u pravnom sistemu Republike Srbije zauzima značajno mesto u smislu obima i uređenja, počev od ustavnih odredbi u okviru ljudskih i manjinskih prava i sloboda, preko nacionalnih propisa, kroz zakonsku i podzakonsku regulativu. Uz to, treba istaći da deo pravnog poretka Srbije u ovoj oblasti čine i opšteprihvaćeni principi i pravila međunarodnog prava i međunarodni ugovori koje je Srbija zaključila, odnosno kojima je pristupila.⁴⁾ S tim u vezi, oblast socijalnog osiguranja je uređena i međunarodnim bilateralnim sporazumima o socijalnom osiguranju koje je Srbija zaključila sa drugim zemljama, kao i konvencijama i aktima međunarodnih organizacija kao što su Međunarodna organizacija rada, Savet Evrope i dr.⁵⁾

U osnovi, socijalno osiguranje kao pravna kategorija se najčešće definiše kao skup pravnih normi kojima se obezbeđuje socijalna i materijalna si-

2) *Ibidem*

3) Slađana Jovanović, Mario Reljanović, *Krivična dela u oblasti rada*, Institut za uporedno pravo, Beograd, 2023, 10.

4) <https://www.zso.gov.rs/prava-iz-socijalnog-osiguranja.htm>, pristup 5.7.2026.

5) <https://www.zso.gov.rs/prava-iz-socijalnog-osiguranja.htm>, pristup 5.7.2026.

gurnost kada nastupe situacije koje zakonodavac određuje kao socijalni rizik, pre svega zaposlenima, ali i drugim licima po nekim od predviđenih osnova povezivanja (srodstvo i sl.). Otuda se može zaključiti da je radni odnos tačka iz koje izviru prava iz socijalnog osiguranja, koja treba razlikovati od prava iz domena socijalne zaštite koja je šira kategorija.

Oblasti koje zakon(i) u Republici Srbije prepoznaje kao socijalne rizike jesu oblast zdravstvenog osiguranja, penzijskog i invalidskog osiguranja i osiguranja za slučaj nezaposlenosti.

Sredstva za ostvarivanje prava iz socijalnog osiguranja obezbeđuju se uplatom doprinosa od strane osiguranika i drugih obveznika, a koriste se, u slučaju nastanka određenog rizika, za sva osigurana lica, što je direktna posledica primene načela solidarnosti i uzajamnosti koje predstavlja svojevrsni temelj sistema socijalnog osiguranja. Pored toga, izraženo je i načelo obaveznosti koje se u suštini svodi na nemogućnost osiguranika i drugih obveznika da optiraju da svojim doprinosima ne učestvuju u sistemu socijalnog osiguranja. Drugim rečima, nije predviđena mogućnost da se rad u okviru radnog odnosa obavlja bez obavezivanja na uplatu doprinosa. Izbegavanje te obaveze predstavlja i povredu poreskih propisa, pri čemu je zakonskim propisivanjem nezastaravanja obaveze da se uplate doprinosi za socijalno osiguranje njima dat dodatni značaj obezbeđivanjem mehanizma koji ide za tim da oteža izbegavanje obaveze. Konačno, povreda prava iz socijalnog osiguranja je u našem pravnom sistemu inkriminisana, te ćemo u nastavku, analizom krivičnog dela iz člana 163. KZ (Povreda prava po osnovu rada i prava iz socijalnog osiguranja), prikazati osnovne karakteristike krivičnopravne zaštite sistema socijalnog osiguranja u kontekstu povrede prava po osnovu rada.

Krivično delo – povreda prava po osnovu rada i prava iz socijalnog osiguranja

Članom 163 Krivičnog zakonika⁶⁾ predviđeno je Krivično delo povrede prava po osnovu rada i prava iz socijalnog osiguranja kao osnovne inkriminacije iz grupe dela protiv prava po osnovu rada (Glava XVI). Predmetnom krivičnom normom propisano je:

„Ko se svesno ne pridržava zakona ili drugih propisa, kolektivnih ugovora i drugih opštih akata o pravima po osnovu rada i o posebnoj zaštiti na radu omladine, žena i invalida ili o pravima iz socijalnog osiguranja i time drugom uskrati ili ograniči pravo koje mu pripada, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do dve godine.“

Reč je o inkriminaciji kojom se na opšti način, pruža zaštita pravima po osnovu rada i pravima iz socijalnog osiguranja. Stevanović u svom radu⁷⁾ definiše tri modela pružanja krivičnopravne zaštite osnovnim pravima po os-

6) Krivični zakonik, *Službeni glasnik* RS, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019, 94/2024 i 63/2026).

7) Aleksandar Stevanović, Krivičnopravna zaštita osnovnih prava po osnovu rada: uporedna analiza tri modela u odabranim državama nastalim iz bivše SFRJ – Zbornik radova 37. susreta Kopaoničke škole prirodnog prava Slobodan Perović, Pravo na pravdu – izazovi savremenog doba III Tom, 2024, 105-121.

novu rada, i to model posrednog određivanja, koji je karakterističan za Srbiju, model pojedinačne zaštite koji je karakterističan za Hrvatsku, kao i model neposrednog određivanja koji je recimo upotrebljen u Republici Srpskoj. U prvom slučaju, norma ne propisuje na koja se to prava odnosi krivičnopravna zaštita, već se to mora tumačiti primenom ciljnog i sistemskog metoda. U drugom se izdvaja nekoliko situacija u kojima se povređuju prava koja se smatraju osnovnim u domenu prava po osnovu rada i socijalnog osiguranja, dok se kod trećeg normom izričito nabrajaju sva ona prava iz radnopravne i socijalnopravne sfere koja zaslužuju da se štite krivičnopravnim mehanizmom, pa samim tim nije potrebno dodatno tumačenje osim jezičkog, što svakako utiče na kvalitet primene norme.

Razmatrano krivično delo je blanketnog karaktera budući da upućuje na primenu propisa izvan krivičnog zakonodavstva u užem smislu. U obzir dakle dolazi primena niza radnopravnih i socijalnopravnih zakonskih i podzakonskih akata (heteronomni izvori radnog prava), kao i kolektivnih ugovora, ali i pravilnika o radu (autonomni izvori radnog prava), uz druge opšte pravne akte autonomnog karaktera koji regulišu prava po osnovu rada.⁸⁾ Pored toga, važno je imati u vidu i da prava po osnovu rada i prava iz socijalnog osiguranja kojima se pruža krivičnopravna zaštita, variraju i zavise od režima u kojem se rad obavlja. Sledstveno tome, pored opšteg režima oličenog u Zakonu o radu (ZOR)⁹⁾ postoje i posebni režimi čija je sadržina predviđena različitim propisima u zavisnosti od konkretne oblasti. Pitanje „nekriivičnog zakonodavstva“ i podzakonskih akata heteronomne prirode kao i autonomne pravne prirode čiju primenu podrazumeva čl. 163. KZ nije do te mere nesporno da ne zaslužuje kraći osvrt na dileme koje inicira, kao i napomene u cilju optimalnog tumačenja. Kako je važećim Ustavom Republike Srbije (USRS)¹⁰⁾ predviđeno da su opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava i potvrđeni međunarodni ugovori sastavni deo pravnog poretka Republike Srbije¹¹⁾ i da se neposredno primenjuju, opravdano se postavlja pitanje da li se predmetna inkriminacija odnosi i na povrede međunarodnih ugovora iz oblasti radnih odnosa. Adekvatan odgovor je naročito važan iz razloga što su međunarodni ugovori i konvencije značajan izvor prava u oblasti rada.¹²⁾

Polazeći od principa zakonitosti¹³⁾ u odnosu na krivično delo, a posebno njegovog segmenta *nullum crimen sine lege stricta*, na postavljeno pitanje

8) *Ibidem*.

9) Zakon o radu, *Službeni glasnik RS*, br. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014, 13/2017 - odluka US, 113/2017 i 95/2018 - autentično tumačenje i 109/2025 – dr zakon).

10) Ustav Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, broj 98/2006 i 115/21).

11) Ustav Republike Srbije u čl. 194. stav 4. određuje da su potvrđeni međunarodni ugovori i opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava deo pravnog poretka Republike Srbije, te da potvrđeni međunarodni ugovori ne smeju biti u suprotnosti sa Ustavom.

12) Tu pre svega mislimo na konvencije MOR-a, ali i druge važne međunarodne dokumente regionalnog karaktera.

13) Naš zakonodavac je ovo pravilo postavio u čl. 1. KZ „Nema krivičnog dela niti kazne bez zakona“, dok je doktrina razvila njegove fragmente koji se tiču nužnosti da pravila budu pisana, određena, prethodno utvrđena i precizna.

bi se moglo odgovoriti negativno. Pravilo prema kojem nije dopušteno tumačenjem proširivati sadržinu krivičnih pravila, kako bi se ona mogla primeniti i na situacije gde to nije naročito predviđeno¹⁴⁾ ide u prilog prethodno iznetoj tezi. Načelo zakonitosti je intenzivnije izraženo u krivičnom pravu, nego u drugim granama prava, upravo zbog njegove garantivne funkcije koja se ogleda u zahtevu da zakonodavac jasno postavi i formuliše krivičnopravne norme.¹⁵⁾ Sa druge strane, teleološko tumačenje daje osnov da se predmetna krivična norma protegne i na međunarodne (opšte) akte iz oblasti radni odnosa, imajući u vidu da zakonodavac koristi formulaciju *i drugi opšti akti o pravima po osnovu rada*. Sa tim u vezi, a naročito imajući u vidu sve intenzivniji proces globalizacije koji nije mimoišao ni radne odnose, valjalo bi razmisliti o eventualnom dopisivanju i međunarodnih ugovora u krug pravnih akata koji dolaze u obzir u smislu analiziranog krivičnog dela, čime bi eventualne nedoumice prilikom tumačenja bile otklonjene.¹⁶⁾ Upravo u tom kontekstu mogli bi reći da načelo zakonitosti u krivičnom pravu sa svojim elementima i pravne sigurnosti i pružanja efikasne i izvesne zaštite socijalnih vrednosti (pravnosti) i društvu i pojedincu može biti osnova od koje se kreće.¹⁷⁾

U konkretnom slučaju, važno je primetiti da zakonodavac predviđa zaštitu prava po osnovu rada, a ne samo prava iz radnog odnosa, budući da je potonja kategorija uža i nastaje tek po uspostavljanju radnog odnosa koji naš zakonodavac nije definisao, ali posredno pravi jasnu razliku između rada koji se obavlja u okviru radnog odnosa i onog koji se obavlja izvan njega. Praktičan značaj ove napomene ogleda se u činjenici da se kao oštećena krivičnim delom mogu pojaviti i lica koja obavljaju rad na osnovu ugovora kojima se ne zasniva radni odnos.¹⁸⁾

Kako se krivičnom odredbom koju analiziramo propisuje kazna za povredu prava *po osnovu rada*, proizlazi da zonom predmetne inkriminacije nisu obuhvaćeni pojedini segmenti povrede *prava na rad* kao šire kategorije, a koje čl. 60. stavovi 2-3. jemči USRS. Naime, norma kojom je propisano razmatrano krivično delo ne bi se mogla primeniti na povrede zakona i kršenja prava koja se odnose na izbor zanimanja i zapošljavanje, jer u tom trenutku još uvek nisu konstituisana *prava po osnovu rada* za konkretno lice koje trpi povrede koje se sastoje u uskraćivanju i ograničavanju prava.¹⁹⁾

Kada je reč o zaštiti prava iz socijalnog osiguranja, stvari su donekle jednostavnije. Kažnjiva je povreda prava iz socijalnog osiguranja, a ne i prava

14) Antonio Cassese, *International Law*, Oxford University Press, 2005, 178.

15) Zoran Stojanović, „Garantivna funkcija krivičnog prava,“ *Kaznena reakcija u Srbiji VI*, (ur. Đorđe Ignjatović), Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2016, 28.

16) A. Stevanović, op.cit. 2024.

17) Zoran Pavlović, *Od načela zakonitosti do načela pravnosti u krivičnom pravu*, Vojno delo, 2010, 62(4), 201.

18) U važećem ZOR-u su to ugovor o obavljanju privremenih i povremenih poslova, ugovor o delu i ugovor o stručnom usavršavanju i osposobljavanju.

19) A. Stevanović, op.cit. 2024.

na socijalnu zaštitu. U prvom slučaju se radi o setu socijalnih prava koja imaju zaposleni, radno angažovani, ali i članovi njihovih porodica, dok se socijalna zaštita obezbeđuje licima kojima je neophodna društvena pomoć i podrška radi savladavanja socijalnih i životnih teškoća i stvaranja uslova za zadovoljenje osnovnih životnih potreba, bez obzira na njihov radni status i prava koja su predviđena po tom osnovu.²⁰⁾

Radnja krivičnog dela je nepridržavanje nabrojanih pravnih akata i predviđena je tako da se može izvršiti i činjenjem i nečinjenjem. U prvom slučaju se radi o postupanju protivno pozitivnim propisima, dok je u potonjem reč o neprimenjivanju tih propisa.²¹⁾ Relevantan oblik krivice je umišljaj. To proizlazi iz činjenice da je za postojanje krivičnog dela i utvrđivanje krivične odgovornosti neophodno *svesno* nepridržavanje propisa.²²⁾ Kako oba oblika umišljaja pretpostavljaju postojanje svesti o nepravu, izrečeni stav je nesporan, mada će se u konkretnom slučaju po pravilu raditi o direktnom umišljaju. Međutim, valja primetiti da svest o nepridržavanju propisa ipak nije isto što i umišljaj učinioca kada je reč o krivičnom delu *Povrede prava po osnovu rada i prava iz socijalnog osiguranja*.²³⁾ Taj zaključak izvodimo iz pravila da i posledica krivičnog dela ukoliko je predviđena, kao što je to u slučaj kod analiziranog krivičnog dela, mora biti obuhvaćena umišljajem učinioca.²⁴⁾ Dakle, utvrditi da se okrivljeni svesno nije pridržavao propisa nije dovoljno za konstataciju da je kod njega postojao i umišljaj u odnosu na uskraćivanje ili ograničavanje prava, što čini posledicu odnosno inkriminacije. Ipak, teško je u kontekstu ovog krivičnog dela zamisliti situaciju u kojoj se učinilac svesno ne pridržava propisa iz kojeg proističe pravo po osnovu rada zaštićeno krivičnopravnim mehanizmom, a da svojom svešću, makar i u sadejstvu sa pristajanjem, nije obuhvatio posledicu dela koja se sastoji u uskraćivanju ili ograničavanju relevantnih prava. Sa tim u vezi, svesno nepridržavanje propisa podrazumeva i „nesumnjivost“ prava koje se povređuje, a koje proističe iz tog propisa.²⁵⁾

Iz umišljaja koji se kao oblik krivice zahteva za izvršenje analiziranog krivičnog dela, proizlazi još jedna bitna okolnost koju možemo označiti kao

20) *Ibidem*.

21) Dragoljub Atanacković, *Krivično pravo – posebni deo, treće izdanje*, Privredna štampa, Beograd, 1981, 217.

22) Mogućnost da učinilac ima svest o tome da svojom radnjom može učiniti delo, ali da olako drži da do toga neće doći ili da će to moći da spreči, nije u kontekstu posmatranog krivičnog dela zamislivo, jer je u domenu bazične logike da se svesnom neisplatom zarade u situaciji dovoljnih i postojećih sredstava za to, uskraćuje pravo zaposlenog na zaradu, što sve zajedno čini biće posmatranog krivičnog dela, tj. konstituiše njegovo nepravu.

23) D. Atanacković, op.cit. 1981, 217

24) Razmatrano krivično delo se ubraja u posledična krivična dela, što znači da je ono dovršeno nastupanjem posledice koja se sastoji u uskraćivanju ili ograničavanju radnih i socijalnih prava. Uskraćivanje u datom kontekstu predstavlja potpunu nemogućnost ostvarivanja prava, dok ograničavanje podrazumeva ostvarivanje prava u manjem obimu od predviđenog.

25) O tome više videti kod: A. Stevanović, op.cit. 2021, 171.

„kvazi uslov kažnjivosti“. Radi se o činjenici da za krivično delo neće odgovarati lice koje krši prava po osnovu rada onda kada ne postoje objektivne mogućnosti da se ona ostvare.²⁶⁾ Umišljaj potencijalnog izvršioca morao bi da obuhvati i posledicu krivičnog dela – uskraćivanje ili ograničavanje prava. Ne bi se moglo tvrditi da poslodavac koji u dužem vremenskom periodu posluje sa gubicima, nužno ne isplaćuje zaradu zaposlenima kako bi im uskratio ili ograničio prava na zaradu. Da bi se „nepostojanje objektivnih mogućnosti“ moglo utvrditi u konkretnom slučaju, potrebno je razviti kriterijume na osnovu kojih bi se vršila procena negativne ekonomske situacije poslodavca, koja je po pravilu izvoriste objektivne nemogućnosti da radnici ostvare svoja prava pa tako i nepridržavanja propisa.²⁷⁾

Izvršilac dela iz člana 163. KZ može biti isključivo odgovorno/ovlašćeno lice kod poslodavca, dok se eventualne povrede prava „poslodavačke strane“ imaju rešavati na nivou disciplinskog sankcionisanja radnika ili u okviru parničnog postupka za naknadu štete.²⁸⁾ Kako smo se opredelili za stav da izvršilac predmetnog dela može biti na „poslodavačkoj“ strani, potrebno je i da ga pojmovno dodatno preciziramo. Pojam „odgovorno lice“ definisan je u KZ i pod njim se podrazumeva lice koje u pravnom licu na osnovu zakona, propisa ili ovlašćenja vrši određene poslove upravljanja, nadzora ili druge poslove iz delatnosti pravnog lica, kao i lice kome je faktički povereno obavljanje tih poslova.²⁹⁾ Iako je u teoriji radnog prava razvijen stav da poslodavac poseduje normativnu, upravljačku i disciplinsku vlast,³⁰⁾ ne bi se moglo tvrditi da jedno lice može uspešno vršiti sva ta ovlašćenja u jednom većem sistemu. Zato se određeni poslovi poveravaju licima koja rade u okviru organizacije. U odnosu na složenost i odgovornost poslova, oni se grubo mogu podeliti na rukovodilačke i izvršilačke. Potencijalni izvršioci krivičnog dela iz čl.163. KZ mogu se tražiti među licima koja obavljaju prvu kategoriju poslova. Prema tome, nesporno je da pored poslodavca, izvršilac dela može biti i lice koje obavlja rad za njega, ali je važno da to zaposleno/radno angažovano lice obavlja poslove koji se faktički mogu svrstati u rukovodilačke, budući da samo tako može doći u situaciju da odlučuje o nečijim radnim

26) Presuda Osnovnog suda u Subotici KŽ. 411/07.

27) Tako se recimo u španskom pravu, može govoriti o negativnoj ekonomskoj situaciji onda kada je tokom tri uzastopna kvartala, nivo redovnih prihoda ili prodaje u svakom kvartalu niži od nivoa prihoda ili prodaje koji je bio zabeležen u istom kvartalu prethodne godine. O tome više kod: Ljubinka Kovačević, *Valjani razlozi za otkaz ugovora o radu*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje, Beograd, 2016, 403.

28) To ne utiče na krivičnu odgovornost radnika za krivična dela učinjena na radu i u vezi sa radom.

29) Odgovornim licem smatra se i službeno lice kad su u pitanju krivična dela kod kojih je kao izvršilac označeno odgovorno lice, a u KZ nisu predviđena u glavi o krivičnim delima protiv službene dužnosti, odnosno kao krivična dela službenog lica.

30) Lj. Kovačević, *Pravna subordinacija u radnom odnosu i njene granice*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje, Beograd, 2013, 15.

pravima i tako ih povredi. Važno je istaći da izvršilac krivičnog dela iz čl. 163. KZ ipak ne mora nužno da bude poslodavac ili lice koje kod njega obavlja poslove rukovođenja, pa čak ni lice koje se nalazi u istoj radnoj organizaciji kao i oštećeni. To se odnosi na povrede prava iz socijalnog osiguranja. Naime, teoretski je moguće da pravo na penziju bude povređeno onda kada zaposleni u Republičkom fondu za penzijsko i invalidsko osiguranje odbije da izda rešenje o penziji licu koje je na nju ostvarilo pravo, ne pridržavajući se svesno propisa iz socijalnog osiguranja uz umišljaj koji obuhvata uskraćivanje prava, primera radi, omraženog komšije koji je ostvario pravo na penziju.³¹⁾

Osnovna nomotehnička slabost citirane odredbe je u tome što za razliku od pojedinih komparativnih rešenja, ne daje jasan odgovor na pitanje kojim se to konkretno pravima po osnovu rada pruža krivičnopravna zaštita, budući da nisu sva prava po osnovu rada tog značaja da zavređuju takvu vrstu intervencije.³²⁾ Kako bismo ipak odredili domašaj zaštite koju pruža čl. 163 KZ, pošli bismo od prava na rad i njegove sadržinske konceptualizacije iz USRS³³⁾ prema kojoj svako ima pravo na *poštovanje dostojanstva svoje ličnosti na radu, bezbedne i zdrave uslove rada, potrebnu zaštitu na radu, ograničeno radno vreme, dnevni i nedeljni odmor, plaćeni godišnji odmor, pravičnu naknadu za rad i na pravnu zaštitu za slučaj prestanka radnog odnosa*. Krivična zaštita poštovanja dostojanstva ličnosti na radu i bezbednosti i zdravlja na radu iscrpljena je u nekoliko posebnih krivičnih dela koja predviđa KZ. Tako je sistemom eliminacije ostalo da zaključimo da bi *ograničeno radno vreme, dnevni i nedeljni odmor, plaćeni godišnji odmor, pravičnu naknadu za rad i na pravnu zaštitu za slučaj prestanka radnog odnosa*, trebalo da budu radna prava koja dolaze u obzir kada je reč o primeni krivičnog dela iz čl. 163. KZ. Zakon o radu, takođe, predviđa osnovna prava zaposlenih gde se navodi da zaposleni ima pravo na *odgovarajuću zaradu, bezbednost i zdravlje na radu, zdravstvenu zaštitu, zaštitu ličnog integriteta, dostojanstvo ličnosti i druga prava u slučaju bolesti, smanjenja ili gubitka radne sposobnosti i starosti, materijalno obezbeđenje za vreme privremene nezaposlenosti, kao i pravo na druge oblike zaštite, u skladu sa zakonom i opštim aktom, odnosno ugovorom o radu*.³⁴⁾

Krivično delo – zloupotreba prava iz socijalnog prava

Članom 168 KZ predviđeno je Krivično delo Zloupotreba prava iz socijalnog osiguranja kao osnovne inkriminacije iz grupe dela protiv prava po osnovu rada (Glava XVI). Predmetnom krivičnom normom propisano je:

„Ko simuliranjem ili prouzrokovanjem bolesti ili nesposobnosti za rad ili na drugi protivpravan način postigne da mu se prizna neko pravo iz socijalnog osiguranja koje mu po zakonu ili drugim propisima ili opštim aktima ne pripada, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do jedne godine.“

31) A. Stevanović, op.cit. 2021, str. 172.

32) A. Stevanović, op.cit. 2024.

33) Vidi čl. 60. st. 4. Ustava RS.

34) Vidi čl. 12. st. 1. ZOR.

Radi se o takvoj inkriminaciji koja je jedna od retkih iz grupe krivičnih dela protiv prava po osnovu rada, koja je sa kriminalno-političkog stanovišta kreirana tako da kao mogućeg izvršioca prepoznaje zaposlenog, a ne poslodavca,³⁵⁾ s obzirom da se zaposleni kao „slabija strana“ u radnom odnosu dominantno štiti krivičnopravnom reakcijom.

Suština inkriminacije je u tome da se spreči ostvarivanje prava iz socijalnog osiguranja (samim tim i da se zaštiti budžet i uopšte sistem organizovane društvene reakcije na socijalni rizik) koje onome ko nastoji da ga ostvari ne pripada.

Radnja izvršenja se sastoji u zloupotrebi i prouzrokovanju i to *bolesti i nesposobnosti za rad* ili ko na neki drugi protivpravan način postigne da mu se prizna neko pravo iz socijalnog osiguranja koje mu ne pripada. Simuliranje i prouzrokovanje bolesti i nesposobnosti za rad se razlikuju utoliko što u prvom slučaju ne dolazi do faktičkog narušavanja zdravlja, već se posledice simuliraju što se najčešće može vršiti upotrebom lažirane dokumentacije, koja je po pravilu medicinska. Međutim, moguće je simulirati i neke druge faktičke okolnosti koje utiču na dužinu odsustva – nesposobnosti za rad, ali i one koje utiču na to da se povreda odredi kao povreda na radu, iako se ne radi o toj vrsti povrede, što dalje uslovljava isplatu naknade u visini od 100 % osnovice. U drugom slučaju zaista i dolazi do narušavanja zdravlja s tim da učinilac procenjuje da će imati više koristi od korišćenja nekog prava iz socijalnog osiguranja, nego štete od samoprouzrokovanog narušavanja zdravlja.³⁶⁾ Ipak, ovaj oblik će se u praksi jako teško dokazivati, i to najviše iz razloga što do štete po zdravlje zaista i dolazi, pri čemu se samopovređivanje protivi osnovnim instiktima ljudskog bića, pa nije za očekivati da će ovaj oblik radnje izvršenja biti često upotrebljivan.

Što se tiče mogućih izvršilaca dela, prethodno smo obrazložili da je zakonodavca pre svega imao u vidu zaposlene, koji po osnovu svog zaposlenja nastoje da zloupotrebe pravo iz socijalnog osiguranja. Ipak, treba imati u vidu da se s obzirom na način propisivanja predmetne norme, kao izvršioci dela mogu pojaviti i lica koja ostvaruju prava iz socijalnog osiguranja po nekom drugom osnovu. Posebno je važno ukazati na to da je izvršenje ovog krivičnog dela gotovo po pravilu uslovljeno učešćem i drugih lica kao pomaaga (saučesnika) koji su po prirodi inkriminacije lekari ili drugi medicinski radnici, a moguće je da to budu i drugi zaposleni, primera radi na opštim – kadrovskim poslovima kod poslodavca, koji za određenu naknadu, pomažu izvršiocu tako što mu izdaju potvrdu o povredi na radu, konstatujući činjenice koje idu za tim da se povreda kvalifikuje upravo na taj način. U kontekstu ove

35) Takva je u domaćem KZ-u još samo inkriminacija iz člana 167. kojom se inkriminiše zloupotreba prava na štajk, a u određenim slučajevima se isto može tvrditi i kada su u pitanju krivična dela iz člana 165. i 169. KZ. U sporednom zakonodavstvu postoji još nekoliko takvih krivičnih dela kao što su ona propisana važećim Zakonom o rudarstvu i geološkim istraživanjima (čl. 177-179).

36) Zoran Stojanović, *Komentar Krivičnog zakonika, 12. dopunjeno izdanje, prema stanju zakonodavstva od 15. maja 2022 godine, 2022, Službeni glasnik, str. 580.*

inkriminacije ta lica bi bila pomagači (saučesnici), tj. učinioci dela, budući da oni davanjem lažnih potvrda ne postižu priznanje nekog svog prava, već pomažu drugom licu da ostvari pravo iz socijalnog osiguranja koje mu ne pripada. Međutim, protiv njih se može povesti postupak i zbog izvršenja nekog drugog krivičnog dela van grupe dela protiv prava po osnovu rada, kao što je recimo krivično delo Prevare.

Što se tiče ostalih elemenata dela, nesporno je da se radi o posledičnom krivičnom delu koje je ostvareno onda kada se izvršiocu prizna neko pravo iz socijalnog osiguranja koje mu ne pripada.³⁷⁾ Predmetno krivično delo se može izvršiti samo sa umišljajem i to po pravilu direktnim.

Krivično delo zloupotrebe prava iz socijalnog osiguranja definisano je na način koji ostavlja dosta prostora za njegovo tumačenje, i to pre svega, kako se navodi u literaturi, u pogledu obuhvata zaštićenih prava, tj. da li se predmetna inkriminacija odnosi i na privremenu sprečenost za rad.³⁸⁾

Najzad, u teoriji se ovo krivično delo posmatra kao poseban vid prevare, pri čemu se ističe kako bi u konkurenciji dva krivična dela, primenom načela specijaliteta prednost trebalo uvek dati krivičnom delu Zloupotrebe prava iz socijalnog osiguranja, jer bi u suprotnom samo egzistiranje tog dela bilo obesmišljeno i dovedeno u pitanje.

Zaključak

Imajući u vidu da većina ljudi na svetu svoju egzistenciju obezbeđuje radom, dok je obezbeđivanje sredstava za život rentiranjem kapitala „privilegija” malobrojnih, zaštita radnih i socijalnih prava se pokazuje kao jedan od najvažnijih segmenata državne intervencije.³⁹⁾ Iz suštinske nejednakosti strana u radnom odnosu proizlaze i česte zloupotrebe i povrede tih prava usled čega je važno da zakonodavac pažljivo odabere ona prava čije učestale i masovne povrede mogu prouzrokovati teže, negativne, strukturalne poremećaje kako na invidulanom, tako i na društvenom planu te da im pruži odgovarajuću krivičnopravnu zaštitu. Nedostajuća sudska praksa u oblasti naknade štete kod povrede prava iz socijalnog osiguranja više govori o stanju svesti i značaju koji se pridaje posledicama ovog krivičnog dela, a ne toliko o mogućnostima koje naš pravni sistem daje u cilju zaštite. Naime, stava smo da bi se nesporna šteta proistekla iz povrede ovih prava trebala dosuđivati u krivičnom postupku, gde se utvrđuju i povrede prava iz socijalnog osiguranja. Već izvršena viktimizacija se tako ne bi dalje produžavala, a za tako nešto bi bilo dovoljno samo malo više kreativnosti u optužnom aktu i zahtevu da se ta šteta i dosudi.

Od odabira radnih i socijalnih prava kojima se pruža zaštita krivičnopravnim mehanizmom u značajnoj meri će zavisiti i kvalitet radnih odnosa u određenom društvu, u smislu većeg stepena poštovanja pravila, iako treba nastojati da se prava i obaveze iz radnog odnosa obezbeđuju najpre stimulativnim, pa tek onda prinudnim pravnim mehanizmima. Međutim, to *per se*

37) Z. Stojanović, op.cit. 2022.

38) S. Jovanović, M. Reljanović, op.cit. 2023.

39) A. Stevanović, op.cit. 2021.

nije dovoljno ukoliko izostane efikasna primena krivičnopravnih normi kojima su propisna krivična dela namenjena zaštiti prava po osnovu rada i prava iz socijalnog osiguranja. Efikasna primena norme je sa druge strane, moguća onda kada je ona formulisana na odgovarajući način, što je svojevrsan izazov kada se radi o propisivanju krivičnih dela blanketnog karaktera koja nisu poput onih „mala in se” isključivi predmet regulisanja krivičnog zakonodavstva.⁴⁰⁾ Socijalno osiguranje, odnosno prava iz socijalnog osiguranja, s obzirom na suštinsku i pravnu povezanost sa radnim odnosom, jeste predmet zaštite i kroz krivičnopravnu reakciju u oblasti radnih odnosa, tj. rada, ali i kroz odluku u vezi sa proisteklom štetom koja nastaje povredom prava.

Konačno, kako Reljanović sa pravom ističe, postoji izražena tendencija zanemarivanja procesuiranja krivičnih dela u oblasti rada, koja se faktički tretiraju kao manje značajna i često kao privatna stvar koju bi radnik i poslodavac morali da reše u građanskom postupku.⁴¹⁾ Na to ukazuje i pravosudna statistika.⁴²⁾

Literatura

Aleksandar Stevanović, Krivičnopravna zaštita osnovnih prava po osnovu rada: uporedna analiza tri modela u odabranim državama nastalim iz bivše SFRJ – Zbornik radova 37. susreta Kopaoničke škole prirodnog prava Slobodan Perović, Pravo na pravdu – izazovi savremenog doba III Tom, 2024

Atanacković Dragoljub, *Krivično pravo – posebni deo, treće izdanje*, Privredna štampa, Beograd, 1981.

Cassese Antonio, *International Law*, Oxford University Press, 2005.

Jovanović Slađana, Reljanović Mario, *Krivična dela u oblasti rada*, Institut za uporedno pravo, Beograd, 2023.

Kovačević Ljubinka, *Pravna subordinacija u radnom odnosu i njene granice*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje, Beograd, 2013.

Kovačević Ljubinka, *Valjani razlozi za otkaz ugovora o radu*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje, Beograd, 2016.

Mario Reljanović, Krivično delo „povreda prava po osnovu rada i prava iz socijalnog osiguranja – Zbornik radova, sećanje na dr Jovana Čirića – putevi prava (ur. J. Čeranić Perišić i V. Čolović), 2023, 261-275.

Zoran Pavlović, Od načela zakonitosti do načela pravnosti u krivičnom pravu, *Vojno delo*, 2010, 62(4), 201-228.

Stevanović Aleksandar, „Krivično delo povrede prava po osnovu rada i prava iz socijalnog osiguranja: Problemi u praksi i potreba za noveliranjem,“ *Crimen*, vol. 12, br. 2, 2021.

40) *Ibidem*.

41) Mario Reljanović, Krivično delo „povreda prava po osnovu rada i prava iz socijalnog osiguranja – Zbornik radova, sećanje na dr Jovana Čirića – putevi prava (ur. J. Čeranić Perišić i V. Čolović), 2023, 261-275.

42) Videti o tome više kod: Slađana Jovanović, Mario Reljanović, *Krivična dela u oblasti rada*, Institut za uporedno pravo, Beograd, 2023,

Stojanović Zoran, „Garantivna funkcija krivičnog prava,“ *Kaznena reakcija u Srbiji VI*, (ur. Đorđe Ignjatović), Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2016.

Zoran Stojanović, *Komentar Krivičnog zakonika, 12. dopunjeno izdanje, prema stanju zakonodavstva od 15. maja 2022 godine*, 2022, Službeni glasnik.

Pravni propisi i odluke sudova:

Krivični zakonik, *Službeni glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019, 94/2024 i 63/2026).

Ustav Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, broj 98/2006 i 115/21).

Zakon o radu, *Službeni glasnik RS*, br. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014, 13/2017 - odluka US, 113/2017 i 95/2018 - autentično tumačenje i 109/2025 – dr zakon).

Presuda Osnovnog suda u Subotici Kž. 411/07.

SOCIAL INSURANCE IN THE CONTEXT OF THE GROUP OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST WORK-BASED RIGHTS

Abstract:

The authors try to present and analyze the concept of social security within the group of criminal acts against rights based on work and certain incriminations that are included in the subject group. In this sense, when it comes to the positive criminal legislation of the Republic of Serbia, criminal acts from Article 163 of the CC (Violation of labor rights and social security rights) and Article 168 of the CC (Abuse of social security rights) were specifically considered. Based on the fact that numerous empirical indicators indicate that within the work environment victimization processes occur much more often than it appears from official statistics, the authors also considered the criminal-political aspect of the incriminations in question, in order to properly determine their place and goal within the criminal justice system. Compensation for damages resulting from violations of rights based on work can, by the nature of the matter, be adjudicated together with the criminal case.

Key words: work, rights based on work, social insurance, criminal protection of workers, compensation for damages.